

ZAHIRIDDIN MUXAMMAD BOBUR HAYOTI VA IJODI**Fozilova Laylo Xaydarali qizi****Andijon viloyati Oltinko'l tumani****Andijon davlat universiteti filologiya fakulteti****O'zbek tili o'qitish yo'nalishi 1-bosqich talabasi****+998914916966****Fozilovalaylo2005@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.8420780>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada Zaxiriddin Muhammad Boburning hayoti va ijodi uning vatanga bo'lgan sog'inchi haqida yoritib o'tilgan haqida yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Andijon, tarix, sarkarda, davlat arbobi, olim, tarixchi, "Boburnoma", Marv, Balx, Samarqand, xulq-atvor, jamiyat, ijtimoiy, axborot.

Yoshlarning dunyoqarashi, xulq-atvori va komil inson sifatida shakllanishida ta'sir etuvchi muhim ijtimoiy psixologik omillardan ijtimoiy muhit va bu jamiyatda axborot kommunikatsion texnologiyalarga bo'lgan talab va ehtiyojning kuchayishidir. Kun sayin jadal rivojlanib borayotgan axborot asrida zamonaviy texnika vositalaridan foydalanmaslikning yoki ularga murojaat etmaslikning hech bir iloji yo'q. Chunki dunyoqarashning shakllanishida, ma'naviy olamining yanada kengayishida ayniqsa kompyuter texnologiyasi asosiy vosita rolini bajarmoqda. Bu bir tomondan quvonarli holat. Bugungi kunda biz yoshlar mana shunday katta imkoniyatlardan xohlagancha foydalanib, o'qish yoki ish davomida vaqtimizdan ancha unumli foydalanmoqdamiz.

Temuriy shahzoda Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijonda tug'ilgan. Bobur yurtimiz tarixidagi betakror siymolardan biridir. U nafaqat buyuk yozuvchi, buyuk tarixchi, buyuk olim, balki mohir sarkarda, davlat arbobi ham edi. Uning faoliyati shu sohalar bilan chambarchas bog'liq edi. Uning mustaqil siyosiy faoliyati juda erta boshlangan - otasi Umarshayx Mirzoning kutilmaganda vafot etishi tufayli. O'shanda u endigina 12 yoshda edi.[1] Boburning bobosi Amir Temur davlat poytaxti Samarqandni egallashga bir necha bor uringan. U dastlabki muvaffaqiyatga erishdi. Shunga qaramay, uni qo'lida ushlab turolmadi. Keyinroq u she'rlaridan birida shunday deydi:

Davron meni o'tkardi sari somondin,

Oyirdi meni bir yo'li xonumondin,

Gah boshima toj, gah baloyi ta'ma,

Nelarki, boshima kelmadi davrondin.

Boburning yagona maqsadi yirik va mustahkam markazlashgan davlat tuzishdan iborat edi. Bu maqsad amalga oshdi. Biroq u o'zi tug'ilib o'sgan yurtda – Movarounnahrda emas, balki undan ancha olisda – Hindistonda amalga oshdi. Adibning o'zi bu hodisadan doimo iztirobda bo'lganligi asarlarida juda yorqin tarzda aks etgan:

Tole yo'qi jonimg'a balolig' bo'ldi,

Har ishniki ayladim, xatolig' bo'ldi.

O'z yerni qo'yub Hind sori yuzlandim,

Yo rab, netayin, ne yuz qarolig' bo'ldi.

Bobur bizga o'zining devonlari, "Boburnoma", bir qator ilmiy, tarixiy, diniy falsafiy va axloqiy-ma'rifiy asarlaridan iborat meros qoldirdi. Xoja Ubaydullohning "Risolayi volidiya" asarini o'zbekchalashtirib, musulmon odob-axloqiga oid "Mubayyin" nomli masnaviy yaratdi, "Xatti

Boburiy"ni o'ylab topdi. Bir muddat muqaddam saltanatni Humoyunga topshirgan Bobur 1530-yil 26-dekabrda 47 yoshida vafot etib, o'zi asos solgan saltanatning poytaxti Agra shahrida vafot etadi va shu yerda dafn etiladi. Keyinchalik 1539-yilda uning vasiyatiga binoan xoki Kobulga keltirilib, o'zi qurdirgan "Bobur bog'i"ga joylashtiriladi. [2]Bobur o'z yurtida O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng haqiqiy qadr-qimmatga ega bo'ldi. Andijon shahrida universitet, teatr, kutubxona, Bobur nomidagi milliy bog' ("Bog'i Bobur") bor. Bobur nomidagi milliy bog' majmuasida "Bobur va jahon madaniyati" muzeyi, shoirning ramziy qabri barpo etildi. Shahar markazida va Bobur bog'idagi yodgorlik majmuasida shoir haykali o'rnatildi. Andijon shahridagi markaziy ko'chalardan biriga, shuningdek, Toshkent shahridagi ko'ngilochar bog' va ko'chaga, Andijon viloyati Xonobod shahridagi istirohat bog'iga Bobur nomi berildi. O'zbekiston Fanlar akademiyasining Bobur medali ta'sis etildi. 1993-yil 23-dekabrda tashkil etilgan Xalqaro Bobur jamg'armasi Bobur ijodini o'rganishda katta ishlarni amalga oshirdi. Jamg'arma ilmiy ekspeditsiyasi tomonidan Sharqning 10 dan ortiq davlatiga ilmiy sayohatlar uyushtirilib, Bobur va boburiylar manzilgohlari, ularning ilmiy merosi haqida yangi ma'lumotlar to'planib, ilmiy foydalanishga topshirildi. Bu ma'lumotlar asosida 10 dan ortiq ilmiy, hujjatli, badiiy asarlar, 10 ga yaqin hujjatli va videofilmlar yaratildi. Jamg'armaning Lahor (Pokiston), Haydarobod (Hindiston), Abu-Dabi (BAA), Moskva (RF), O'sh (Qirg'iziston), Toshkent, Namangan shaharlarida filiallari mavjud. Bobur o'zbek xalqi ilm-fani va madaniyati xazinasiga o'lmas hissa qo'shgan mutafakkir, olim, tarixchi, huquqshunos va lirik shoirdir. Ilm, san'at, madaniyat va ularning sohalar bilan yaqindan tanish bo'lgan uning ijodi, asosan, lirik she'rlari va "Boburnoma" adabiy-tarixiy asari bilan yoritilgan. "Boburnoma" qomusiy kitob bo'lib, unda tarix, geografiya, botanika va boshqa fan sohalariga oid ma'lumotlar jamlangan.[3]Bobur yana musulmonchilikqoidalari va qonushunoslikka bag'ishlangan "Mubayyin" arab alfavitini isloxiga oid "Xatti Boburiy", aruz vazni va qofiyaga oid "Mufasssal", yana musiqa va harbiy san'at haqida asarlar yozgan.Adib fan va ma'rifatni yuqori darajada qadrlaydi. Ilm, adabiyot, san'at ahllari bilan yaqin aloqada buladi, ularga homiylik qiladi.Ilm va bilimdonlikni ulug'laydi. U kamtarlik, uzini tuta bilish, ezgulik, vafodorlik, boshqalarga yaxshilik qilish sifatlarini ulug'lab, yovuzlik, zulm, qabihlikni qoralaydi. Boburning pedagogik qarashlaridagi bosh masala vatanga cheksiz muhabbatdir."Boburnoma"da o'zbek, tojik, afg'on, hind va boshqa xalqlarning kasb - kori, urf - odati, madaniyati, dini, adabiti, turmush tarzi haqida keng ma'lumotlar beriladi.Bobur ijodiyoti asosan uning lirik she'rlari va adabiy-tarixiy asari- «Boburnoma» bilan yaqqol ko'zga tashlanadi. Boburning xotiralaridan tashkil topgan va temuriylar davlatining tanazzulga ketish davrini o'zida ifodalagan, qomusiy xarakterdagi «Boburnoma» kitobi ilmiy-tarixiy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda tarix, geografiya, botanika va fanning boshqa sohalariga taalluqli qimmatli ma'lumotlar bor. Qolaversa, bu asar eski o'zbek tilidagi nasrning ilk namunasi va nodir yodgorlik hisoblanadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur o'rta asr Sharq madaniyati, adabiyoti va she'riyatida o'ziga xos o'rin egallagan adib, shoir, olim bo'lish bilan birga yirik davlat arbobi va sarkarda hamdir. Bobur keng dunyoqarashi va mukammal aql-zakovati bilan Hindistonda Boburiylar sulolasiga asos solib, bu mamlakat tarixida davlat arbobi sifatida nomi qolgan bo'lsa, serjilo o'zbek tilida yozilgan "Boburnoma" asari bilan jahonning mashhur tarixnavis olimlari qatoridan ham joy oldi. Uning nafis g'azal va ruboiylari turkiy she'riyatining eng nodir durdonalari bo'lib, "Mubayyin" ("Bayon etilgan"), "Xatti Boburiy", "Harb ishi", **Aruz haqidagi risolalasi esa**

islom qonunshunosligi, she'riyat va til nazariyasi sohalariga munosib hissa bo'lib qo'shildi.

Boburning onasi o'qimishli bo'lgan va oqila ayol bo'lib, Boburga hokimiyatni boshqarish ishlarida faol ko'mak bergan, harbiy yurishlarida unga hamrohlik qilgan. Umarshayx Mirzo xonadoni poytaxt Andijonning arki ichida yashar edi. Hokim yoz oylari Sirdaryo bo'yida, Axsida, yilning qolgan faslini Andijonda o'tkazardi. Boburning yoshligi Andijonda o'tgan. Bobur barcha temuriy shahzodalar kabi maxsus tarbiyachilar, yirik fozil-u ulamolar ustozligida harbiy ta'lim, fiqh ilmi, arab va fors tillarini o'rganadi, ko'plab tarixiy va adabiy asarlar mutolaa qiladi, ilm-fanga, she'riyatga qiziqqa boshlaydi. Dovyurakligi va jasurligi uchun u yoshligidan „Bobur“ („Sher“) laqabini oladi.

Bobur otasi yo'lidan borib, mashhur so'fiy — Xoja Ahrorga ixlos qo'yadi va uning tariqati ruhida voyaga yetadi, umrining oxiriga qadar shu e'tiqodga sodiq qoladi. Keyinchalik, „Boburnoma“ asarida Bobur Xoja Ahror ruhi bir necha bor uni muqarrar halokatdan, xastalik va chorasizlikdan xalos etganini, eng og'ir sharoitlarda rahnamolik qilganligini ta'kidlaydi. Otasi Axsida bevaqt, 39 yoshida fojiali halok bo'lgach, oilaning katta farzandi, 12 yoshli Bobur valiahd sifatida taxtga o'tiradi (1494-yil iyun).

Bobur Movarounnahr va Xurosondagi siyosiy vaziyat va urush harakatlarini kuzatib boradi, o'z qo'shinlarini doimo shay tutadi. Shayboniyxon Xurosonning yirik markazlarini qo'lga kiritgach, Eronni zabt etish uchun yurish boshlaydi. Ammo, Eron shohi Ismoil Safaviy bilan qattiq to'qnashuvda (1510) yengiladi, o'zi ham Marvda halok bo'ladi. Shoh Ismoil Xuroson va Movarounnahr qo'shin kiritib shayboniylarga ketma-ket shikast yetkaza boshlaydi. Bobur shoh Ismoil bilan harbiy-siyosiy ittifoq tuzib, 1511 yil bahorida Hisorni, yozida Buxoroni, oktyabr boshida esa Samarqandni yana qo'lga kiritadi. Boburning shia mazhabidagi eroniylar ra'yi bilan ish tutishi aholida norozilik tug'diradi. 1512 yil 28 aprelda Ko'li malik jangida Ubaydulla Sulton boshliq shayboniylardan yengilgan Bobur Hisor tomon ketadi. 1512 yil kuzida Bobur shoh Ismoil yuborgan Najmi Soniy laqabli lashkarboshi bilan Balxda uchrashib, Amudaryodan kechib o'tib, avval Huzar (G'uzor) qal'asini oladi, so'ng Qarshiga yurish qiladi, shahar uzoq muddatli qamaldan so'ng taslim bo'ladi, shahar himoyachilari qattiq jazolanadi. 1512 yil 24 noyabrda G'ijduvon jangida Bobur shayboniylardan yana yengilib, Kobulga qaytishga majbur bo'ladi. Bobur Movarounnahrni egallash ilinjidan uzil-kesil umidini uzadi va butun e'tiborini Hindistonga qaratadi. Buyuk Mo'g'ullar imperiyasi Bobur boshchilidagi hukmron sinf Hindistonga kirib borganda uning tomonidan tashkil etilgan. Imperiya 16-asrning o'rtalaridan 18-asr o'rtalariga qadar ancha vaqt mavjud bo'lib, hozirgi Hindiston, Pokiston, Bangladesh va Afg'onistonning janubi-sharqiy hududlarida faoliyat ko'rsatgan.

Shunisi e'tiborga loyiqki, na Bobur, na Imperiya avlodlari o'zlarini bunday deb nomlashgan. Bu nom ingliz mustamlakachilari tomonidan berilgan. Shimoliy Hindiston va Markaziy Osiyodagi musulmon aholini shunday atashgan.

Shoh va shoir, shuningdek, badiiy tarjimalar bilan ham shug'ullangan. Yirik so'fiy, Bahouddin Naqshbandiyning izdoshi Xoji Ahror Valining „Volidiya“ ya'ni „Ota onalar risolasi“ni she'riy ko'rinishga tarjima qilgan. Arab grafikasi asosida „Xatti Boburiy“ni tuzadi. Ushbu grafika asosida muborak Qur'oni karim hamda Boburning shaxsiy asarlari qayta yozilgan.

Jonimdin o'zga yori vafodor topmadim,

Ko'nglumdin o'zga mahrami asror topmadim.

Jonimdin o'zga jonni dilafkor ko'rmadim,

*Ko'nglum kibi ko'ngulni giriftor topmadim.
Usruk ko'ziga toki ko'ngul bo'ldi muhtalo,
Hargiz bu telbani yana hushor topmadim.
Nochor furqati bila xo'y etmisham, netay,
Chun vaslig'a o'zumni sazovor topmadim.
Bore boray eshigiga bu navbat, ey ko'ngul,
Nechaki borib eshigiga bor topmadim.
Bobur, o'zungni o'rgatako'r yorsizki, men
Istab jahonni muncha qilib yor topmadim.*

References:

1. pedagoglar.uz
2. <https://adiblar.gitbook.io/adiblar/zahiriddin-muhammad-bobur-hayoti-va-ijodi>
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Bobur>
4. <https://tafakkur.net/zahiriddin-muhammad-bobur.haqida>
5. <https://uzbekistan.travel/uz/o/bobur-hayoti-va%20ijodi-haqida-8-ta-ajoyib-fakt/>
6. <https://oz.sputniknews.uz/20190214/zahiriddin-muhammad-bobur-hayoti-va-ijodi-22279234.html>
7. Toshpo'latov Abdulaziz Quvondiq o'g'li, Sodiqov Komil Nozirovich. (2023). MAKTAB O'QUVCHILARI O'RTASIDA IJTIMOY MUHITNI SHAKLLANISHIDA PSIXOLOGLARNING FAOLIYATI VA IJTIMOY PSIXOLOGIK OMILLAR. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF EDUCATION AND INNOVATION, 2(4), 21–23. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7869821>